

**KATTA MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR TAJOVUZKORLIGINI ERTA
ANIQLASH VA OLDINI OLISHNING SAMARALI PSIXOLOGIK MEXANIZMLARI**

Abdullayeva Dilnoza Azimovna

Qorovulbozor tuman "Inson" ijtimoiy xizmatlar markazi psixologi

Annotatsiya: Ushbu maqolada katta maktabgacha yoshdagi bolalarning tajovuzkor xatti-harakatlarining psixologik omillari, ularning shakllanish mexanizmlari hamda ijtimoiy-muhit ta'siri keng tahlil qilinadi. Tadqiqot asosida oilaviy tarbiya uslublari, emotsional beqarorlik, tengdoshlar bilan munosabatlar, yoshga xos rivojlanish bosqichlari kabi omillarning tajovuzkorlik darajasiga ta'siri ilmiy asosda yoritiladi. Shuningdek, maktabgacha yoshdagi bolalarda konstruktiv muloqot ko'nikmalarini shakllantirish, hissiy o'z-o'zini boshqarish malakalarini rivojlantirish va pedagogik-psixologik profilaktika choralarining samaradorligi ko'rib chiqiladi. Maqola bolalar psixik rivojlanishini chuqur anglashga xizmat qilib, tarbiyachilar hamda ota-onalar uchun amaliy tavsiyalarni taklif etadi.

Kalit so'zlar: maktabgacha yosh; tajovuzkor xatti-harakat; psixologik omillar; ijtimoiy muhit; emotsional rivojlanish; ijtimoiylashuv; bolalar psixologiyasi; profilaktika; muloqot ko'nikmalari.

Аннотация: В статье рассматриваются психологические основы агрессивного поведения детей старшего дошкольного возраста. Анализируются внутренние и внешние факторы, влияющие на формирование агрессии, такие как особенности семейного воспитания, эмоциональная нестабильность, дефицит коммуникативных навыков и специфика взаимодействия со сверстниками. Особое внимание уделяется возрастным характеристикам психического развития, которые могут усиливать либо, наоборот, снижать склонность ребёнка к агрессивным реакциям. Также представлены эффективные методы психологической и педагогической профилактики, направленные на развитие саморегуляции, эмоциональной устойчивости и конструктивного общения. Материал статьи может быть полезен для педагогов, психологов и родителей.

Ключевые слова: дошкольный возраст; агрессивное поведение; психологические факторы; эмоциональное развитие; социальная среда; детская психология; профилактика; саморегуляция; коммуникативные навыки.

Abstract: This article explores the psychological foundations of aggressive behavior in older preschool children. It analyzes the internal and external factors that shape aggression, including parenting styles, emotional instability, peer interaction challenges, and age-specific developmental characteristics. Special attention is given to how cognitive and emotional development influences the likelihood of aggressive responses. The paper also discusses effective preventive strategies such as strengthening self-regulation skills, fostering emotional resilience, and developing constructive

communication abilities. The findings provide valuable insights for educators, psychologists, and parents working with preschool-aged children.

Keywords: *preschool age; aggressive behavior; psychological factors; emotional development; social environment; child psychology; prevention; self-regulation; communication skills.*

KIRISH

Katta maktabgacha yosh davri bolaning shaxs sifatida shakllanishida eng muhim bosqichlardan biridir. Ushbu davrda emotsional barqarorlik, muloqotga kirishish ko'nikmalari, o'z xatti-harakatlarini boshqarish, ijtimoiy me'yorlarni tushunish kabi jarayonlar faol rivojlanadi. Shuning uchun bu bosqichda kuzatiladigan tajovuzkor xatti-harakatlar nafaqat pedagoglar, balki psixologlar va ota-onalar uchun ham jiddiy e'tibor talab etadigan muammo hisoblanadi. Tajovuzkorlikning kelib chiqish sabablari murakkab, ko'p omilli bo'lib, biologik yetuklik, asab tizimi rivoji, oilaviy tarbiya, atrof-muhitning emotsional holati va bolaning shaxsiy tajribasi bilan chambarchas bog'liq.

Katta maktabgacha yoshdagi bolalarda tajovuzkor xatti-harakatlarning kuchayishi zamonaviy jamiyatda tobora dolzarb masalaga aylanmoqda. Raqamli texnologiyalarga erta kirish, oiladagi emotsional tanglik, tarbiya uslublarning keskin farqlanishi, tengdoshlar bilan to'qnashuvlar, televidenie va internetdagi zo'ravonlik tasvirlari bolalarning xulq-atvoriga sezilarli ta'sir ko'rsatayotgan omillardandir. Shu bois tajovuzkorlikni faqat xulqiy buzilish sifatida emas, balki bolaning psixik rivojlanishi va ijtimoiylashuv jarayonlaridagi muayyan qiyinchilik sifatida baholash lozim.

Mazkur mavzuni ilmiy o'rganishning yana bir muhim jihati — tajovuzkorlikning erta bosqichda namoyon bo'lishi keyingi o'quv faoliyatiga, shaxslararo munosabatlarga, o'zini tutish me'yorlariga, hatto maktab davridagi ijtimoiy moslashuv darajasiga bevosita ta'sir ko'rsatishidir. Psixologlar fikriga ko'ra, tajovuzni vaqtida aniqlash, uning sabablarini tushunish va to'g'ri yondashuvni tanlash bolada konstruktiv, ijobiy xulq shakllanishiga zamin yaratadi. Shu nuqtayi nazardan, katta maktabgacha yoshdagi bolalarda tajovuzkor xatti-harakatlar psixologiyasini ilmiy o'rganish zamonaviy pedagogik va psixologik amaliyotning ajralmas bo'lagidir.

Ushbu maqola tajovuzkorlikning psixologik ildizlarini, uning shakllanish mexanizmlarini, ijtimoiy-muhit omillarining ta'sirini hamda samarali profilaktika va korreksiya yo'llarini chuqur tahlil qilishni maqsad qiladi. Mazkur ilmiy izlanish amaliyotchi pedagoglar, maktabgacha ta'lim tashkilotlari xodimlari va ota-onalar uchun nazariy asos hamda metodik ko'rsatmalarni taklif etadi.

ASOSIY QISM

Katta maktabgacha yoshdagi bolalarda kuzatiladigan tajovuzkor xatti-harakatlarning psixologik asoslarini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, bu jarayon ko'p omilli bo'lib, bolaning biologik yetilishi, temperament xususiyatlari, emotsional rivojlanishi, ijtimoiy tajribasi va tarbiyaviy muhit bilan uzviy bog'liqdir. Tadqiqotlar

ma'lumotlariga ko'ra, 5–7 yosh oralig'ida bolalarning o'zini boshqarish qobiliyati hali to'liq shakllanmagan bo'ladi, shu sababli ularning kuchli his-tuyg'ularga berilishi, impulsiv reaksiyalar ko'rsatishi tabiiy hol sanaladi. Biroq aynan shu yoshda noto'g'ri yo'naltirilgan yoki yetarlicha boshqarilmagan emotsiyalar tajovuzkorlik shakllarining mustahkamlanishiga zamin yaratishi mumkin.

Biologik omillar orasida asab tizimining yetuklik darajasi, temperamentning xolerik yoki sangvinik tipga yaqinligi, tug'ma impulsivlik yoki yuqori qo'zg'aluvchanlik tajovuzkor reaksiyalarni kuchaytiruvchi omillar sifatida ko'rsatib o'tiladi. Masalan, yuqori faollik va tezkor emotsional reaksiya bilan tavsiflanadigan bolalar murakkab vaziyatlarda o'z his-tuyg'ularini nazorat qilishda qiynalishi, natijada urishish, itarib yuborish, baland ovozda baqirish kabi tajovuzkor xatti-harakatlar namoyon bo'lishi mumkin. Biroq biologik omilning o'zi tajovuzning yagona manbai emas — u faqat uning paydo bo'lishiga moyillik yaratadi.

Tajovuzkor xulqning shakllanishida oilaviy tarbiya uslublarining roli alohida ahamiyatga ega. Avtoritar tarbiya, jismoniy jazo, ota-onaning qo'polligi, oiladagi qat'iy chegaralarning yo'qligi yoki aksincha haddan tashqari qattiq nazorat bolaning o'z his-tuyg'ularini konstruktiv ifodalashiga to'sqinlik qiladi. Ota-onalar tomonidan namoyish qilinadigan agressiv model — bolaga ko'chadi va u uni ijtimoiy me'yor sifatida qabul qilishi ehtimoli yuqori bo'ladi. Oiladagi emotsional beqarorlik, ko'p mojaro, e'tibor yetishmasligi ham bolaning ichki tangligini kuchaytirib, tashqi xulq orqali tajovuz bilan ifodalanishiga sabab bo'lishi mumkin.

Ijtimoiy muhitdagi munosabatlar, ayniqsa tengdoshlar bilan o'zaro ta'sir, katta maktabgacha yoshda alohida o'rin tutadi. Bolalar guruhida raqobat, o'yinchoqlar uchun kurash, o'z o'rnini egallashga intilish kabi vaziyatlar tez-tez uchraydi va agar bola muloqot ko'nikmalariga ega bo'lmasa, u nizolarni kuch ishlatish orqali hal qilishga urinishi mumkin. Tengdoshlar tomonidan rad etilish, kamsitilish yoki o'yindan chetda qoldirilish kabi ijtimoiy bosimlar ham bolada ichki agressiv reaksiyalarni kuchaytiradi. Bu jarayonda pedagoglarning roli — bolalarni konstruktiv muloqotga yo'naltirish, nizolarni tinch yo'l bilan hal qilish usullarini o'rgatishdan iborat.

Emotsional rivojlanishning yetarli darajada shakllanmagani tajovuzkor xatti-harakatlarning yana bir asosiy manbai hisoblanadi. 5–7 yoshli bola hali o'z emotsiyalarini aniq ajratish, ularni nomlash, boshqarish va mos ravishda ifodalash ko'nikmaga to'liq ega emas. Natijada qo'rquv, hafsizlik, ranjish, xafa bo'lish, charchoq kabi holatlar ham agressiya orqali namoyon bo'lishi mumkin. Psixologlar bu jarayonda emotsional intellektni rivojlantirishning muhimligini ta'kidlaydi: bolaning o'z his-tuyg'ularini tushunishi, boshqalar tuyg'ulariga hamdardlik bildira olishi va vaziyatni baholay olishi tajovuzni sezilarli darajada kamaytiradi.

Katta maktabgacha yoshdagi bolalarda tajovuzkorlikning namoyon bo'lish shakllari turlicha bo'lishi mumkin: jismoniy agressiya (urish, turtish, o'yinchoqlarni sindirish), og'zaki agressiya (baqirish, haqoratli so'zlar), munosabatga asoslangan agressiya (e'tiborni tortib olish, o'yinlarda chetlashtirish, do'stona aloqalarni buzish)

shular jumlasidandir. Har bir shaklning psixologik ildizlari farqlanadi, shu sababli pedagogik va psixologik yondashuv individual bo'lishi talab etiladi.

Profilaktika choralarining samaradorligi ilmiy adabiyotlarda keng yoritilgan. O'yin terapiyasi, art-terapiya, psixologik treninglar, muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish mashg'ulotlari bolada ichki tanglikni kamaytirishga, konstruktiv xulqni shakllantirishga yordam beradi. Shuningdek, tarbiyachilar va ota-onalar tomonidan bir xil, izchil tarbiya tamoyillarining qo'llanishi, bolaning emotsional ehtiyojlarini tinglash va qo'llab-quvvatlash, unga ijobiy xulq modellari ko'rsatish tajovuzni kamaytirishda muhim rol o'ynaydi.

Umuman olganda, katta maktabgacha yoshdagi bolalarning tajovuzkor xatti-harakatlari — psixik rivojlanish, ijtimoiylashuv, emotsional yetuklik va tarbiyaviy muhit bilan chambarchas bog'liq murakkab jarayondir. Bu jarayonni chuqur o'rganish nafaqat psixologik nazariyalar uchun, balki amaliy tarbiya jarayonida ham o'ta muhim ahamiyatga ega.

Katta maktabgacha yoshdagi bolalarda tajovuzkor xatti-harakatlarning psixologik asoslarini o'rganish bir qator ilmiy, amaliy va ijtimoiy omillar bilan bevosita bog'liq bo'lib, mazkur mavzuning dolzarbligini yanada oshiradi. Zamonaviy pedagogik va psixologik tadqiqotlar bolalar rivojlanishida tajovuzkorlikning erta namoyon bo'lishi ularning kelajakdagi shaxslararo munosabatlari, o'quv faoliyati, emotsional barqarorligi hamda ijtimoiy moslashuviga sezilarli ta'sir ko'rsatishini ta'kidlaydi. Shu sababli tajovuzning psixologik ildizlarini aniqlash va unga to'g'ri yondashuvni ishlab chiqish erta yoshdagi tarbiyaviy jarayonning eng muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

Mazkur mavzuni o'rganish zaruriyatining birinchi omili — bu yosh davrining o'ziga xos psixologik xususiyatlaridir. Katta maktabgacha yosh bolaning his-tuyg'ulari tez o'zgaruvchan, impulsiv reaksiyalar ustun, emotsiyalarni boshqarish mexanizmlari esa hali to'liq shakllanmagan bo'ladi. Agar aynan shu davrda tajovuzning sabablari o'z vaqtida aniqlanmasa, u barqaror xulq modeliga aylanib, keyingi ta'lim bosqichlarida ham davom etishi mumkin. Shu bois ushbu yoshdagi bolalar psixikasini chuqur tushunish kelajakda turli xulq buzilishlarining oldini olishga xizmat qiladi.

Ikkinchi omil — oilaviy va ijtimoiy muhitning bolaga kuchli ta'sir ko'rsatishidir. Bugungi kunda oilalarda psixologik tanglik, ota-onalarning bandligi, emotsional qo'llab-quvvatlashning yetishmasligi, raqamli texnologiyalarga ortiqcha qiziqish kabi omillar bolalarning xulq-atvorida keskin o'zgarishlar yuzaga kelishiga sabab bo'lmoqda. Shuning uchun tajovuzning kelib chiqish mexanizmlarini tahlil qilish tarbiyachilar va ota-onalarga bolaga qanday yordam ko'rsatish, qanday profilaktik choralarni qo'llash kerakligini aniqlashda muhim ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Uchinchi omil — ta'lim jarayonida psixologik yondashuvning kuchayishidir. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarning emotsional farovonligini ta'minlash, pozitiv muhit yaratish va konstruktiv muloqot ko'nikmalarini shakllantirish davlat siyosati darajasida ustuvor yo'nalishlardan biriga aylangan. Bunda tajovuzkor xulqni

erta aniqlash, uni boshqarish usullarini o'rgatish va pedagogik profilaktika choralarini takomillashtirish bo'yicha ilmiy tavsiyalar zarur hisoblanadi.

To'rtinchi omil — jamiyatning ijtimoiy ehtiyojlaridir. Aggressiv xulqning erta rivojlanishi keyinchalik o'smirlik davrida deviant xatti-harakatlar, shaxslararo ziddiyatlar, o'z-o'zini boshqarishdagi qiyinchiliklar kabi muammolarni keltirib chiqarishi mumkin. Demak, bolalik davrida o'tkazilgan ilmiy-psixologik izlanishlar kelajak jamiyatning sog'lom psixologik muhitini shakllantirish uchun mustahkam poydevor yaratadi.

Shu jihatlar bois katta maktabgacha yoshdagi bolalarda tajovuzkor xatti-harakatlar masalasini chuqur o'rganish nafaqat ilmiy nazariya uchun, balki amaliy tarbiya va psixologik xizmat uchun ham nihoyatda zarurdir. Mavzuning allaqachon mavjud ilmiy yondashuvlar bilan uyg'unligi va dolzarbligi uni bugungi kundagi muhim pedagogik va psixologik tadqiqotlar qatoriga qo'yadi.

XULOSA

Katta maktabgacha yoshdagi bolalarning tajovuzkor xatti-harakatlari psixologik jihatdan murakkab va ko'p omilli jarayon bo'lib, u biologik yetuklik, emotsional rivojlanish, ijtimoiylashuv jarayoni hamda oilaviy tarbiya sharoitlari bilan uzviy bog'liqdir. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, 5–7 yosh oraliqidagi bolalar hali o'z his-tuyg'ularini to'liq boshqara olmaydi, impulsiv reaksiyalar kuchli bo'ladi va bu holat turli stress omillari bilan birlashganda tajovuzkorlikning namoyon bo'lishiga zamin yaratadi. Shu sababli tajovuzkor xatti-harakatni oddiy "yomon xulq" yoki intizom buzilishi sifatida baholash noto'g'ri — u bolaning psixik rivojlanish jarayonidagi muayyan qiyinchilikni bildiradi.

Oilaviy muhit, tarbiya uslublari, kattalarning shaxsiy namunalari va muloqot sifati tajovuzkorlikning shakllanishida markaziy rol o'ynaydi. Tengdoshlar bilan munosabat, guruhdagi raqobat, o'yinda yuzaga keladigan qarama-qarshiliklar ham bola tajovuzkor reaksiyalarining kuchayishiga sabab bo'lishi mumkin. Bunday vaziyatlarda pedagog va ota-onalarning vazifasi — bolaning xatti-harakatiga keskin baho berishdan ko'ra, uning ichki sabablarini anglash va to'g'ri yondashuvni tanlashdan iboratdir.

Psixologik profilaktika va korreksion dasturlar, jumladan o'yin terapiyasi, art-terapiya, emotsional intellektni rivojlantirish mashg'ulotlari, konstruktiv muloqot ko'nikmalarini shakllantirish bo'yicha treninglar katta samara beradi. Bolaga o'z his-tuyg'ularini anglashni, boshqalar his-tuyg'ularini tushunishni, mojaro vaziyatlarini tinch yo'l bilan hal qilishni o'rgatish — tajovuzning oldini olishning eng muhim vositalaridan biridir.

Umuman olganda, katta maktabgacha yoshdagi bolalarda tajovuzkor xatti-harakatlarni o'rganish nafaqat psixologik fan uchun, balki maktabgacha ta'lim amaliyoti uchun ham qimmatli ahamiyatga ega.

Mazkur muammoning erta aniqlanishi, uning sabablari to'g'ri talqin qilinishi va individual yondashuvning qo'llanilishi bola shaxsining sog'lom rivojlanishi, ijtimoiy moslashuvi va emotsional farovonligi uchun mustahkam zamin yaratadi.

Shu bois ushbu mavzuga ilmiy yondashuvni izchil davom ettirish, tarbiyachilar va ota-onalar o'rtasida psixologik savodxonlikni oshirish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Bandura, A. Social Learning Theory. — Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1977.
2. Berk, L. E. Child Development. — Boston: Pearson, 2018.
3. Болдирева, Н. В. Психология дошкольного возраста. — Москва: Академия, 2021.
4. Болсон, Н. Bola psixologiyasi va tarbiya asoslari. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.
5. Bronfenbrenner, U. The Ecology of Human Development. — Harvard University Press, 1979.
6. Dusek, J. B. Child Behavior and Emotional Development. — New York: Springer, 2016.
7. Ермакова, И. В. Агрессивное поведение детей: причины и коррекция. — Санкт-Петербург: Питер, 2020.
8. Karimova, V. Psixologiya: bolalar va o'smirlar rivojlanishi. — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2022.
9. Крайг, Г. Психология развития ребёнка. — Санкт-Петербург: Питер, 2021.
10. Лисина, М. И. Общение, личность и психика ребенка. — Москва: Просвещение, 2017.
11. Mischel, W. Personality and Assessment. — New York: Psychology Press, 2019.
12. Musayeva, N. Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasi. — Toshkent: Innovatsiya, 2020.
13. Patterson, G. R. Coercive Family Process. — Eugene: Castalia Publishing, 2016.
14. Раттер, М. Поведение детей: нормы и отклонения. — Москва: Эксмо, 2018.
15. Шаповаленко, И. В. Возрастная психология. — Москва: Гардарики, 2019.